

ЗАЩИТА НА БЕДНИТЕ ОБВИНЯЕМИ

Десислава Давидкова-Димитрова

PROTECTION OF INDIGENT CRIMINAL DEFENDANTS

Desislava Davidkova-Dimitrova

Abstract: *This study is dedicated to the defense of poor defendants in criminal proceedings. Discussed are the preconditions for the appointment of defense counsel in cases where the defendant cannot afford a lawyer, wishes to have and the interests of justice so require. Analyzed is the jurisprudence and practice of the European Court of Human Rights. Proposals were made on addendum to legislation.*

Key words: *Defence counsel, defendant, indigent criminal defendants, free legal defense, access to legal aid, right to fair trial, legal assistance, right to counsel.*

Правото на достъп до адвокат в наказателното производство е прогласено в Конституцията на Република България¹ (КРБ) и подробно уредено в Наказателно-процесуалния кодекс² (НПК). Правото на защитник е закрепено и в редица разпоредби на международното право³. То е включено в процесуалните права на обвиняемия, които в своята цялост изпълват съдържанието на правото на защита – чл. 55, ал. 1 НПК. В юриспруденцията на Конституционния съд на Република България е изтъкнато, че *изричното посочване на това право в наказателния процес има особено значение за задържания или обвине-*

*ния гражданин, с оглед необходимостта от специфични познания и умения за организиране и провеждане на защитата на правата му и важноста на тези права*⁴.

Поради финансови затруднения редица обвиняеми, въпреки желанието си да упълномощят лице, упражняващо адвокатска професия, не разполагат с възможност за това. Международните стандарти за справедлив наказателен процес предвиждат относно *заподозрените или обвиняемите и издирваните лица, които не разполагат с достатъчно финансови средства, за да посрещнат някои или всички разходи за*

¹ „Всеки има право на адвокатска защита от момента на задържането му или на привличането му като обвиняем.“ – чл.30, ал. 4 КРБ (обн. ДВ, бр.56/1991, посл. изм. ДВ, бр. 100/2015).

² Обн. ДВ, бр.86/2005, последно изм. и доп. ДВ, бр.79/2015 г.

³ Чл. 6, § 3, б. „с“ от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ); Чл. 47 §2, изр. II и §3 от Хартата на основните права на европейския съюз (2010/С 83/02), публикувана в Официален вестник на Европейския съюз ОВ С83 от 30.03.2010 г.; Чл. 14, §3, б. „d“ от Международния пакт за граждански и политически права, ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. – бр. 60 от 1970 г., в сила за България от 23.03.1976 г., обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.; чл. 3 от Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2013 година относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест и относно правото на уведомяване на трето лице при задържане и на осъществяване на връзка с трети лица и консулски органи през периода на задържане (Директива 2013/48/ЕС); ПРЕПОРЪКА НА КОМИСИЯТА от 27 ноември 2013 година относно правото на правна помощ за заподозрените или обвиняемите в наказателното производство (Препоръка 2013-С378-03), обн. ОВ. бр. 378/2013 г., чиято цел е да утвърди правото на правна помощ за заподозрените или обвиняемите в наказателното производство и за издирваните лица по производствата по европейска заповед за арест, съгласно Рамково решение 2002/584/ПВР на Съвета, с цел допълване и предоставяне на възможност за ефективно упражняване на правото на достъп до адвокат, уредено в Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета.

⁴ Вж. Решение № 9 от 14 април 1998 г. по К.Д. № 6 от 1998 г.

защитата и процесуалните разности, да имат достъп до правна помощ, доколкото тя е необходима в интерес на правосъдието.⁵ ЕКПЧ изрично урежда като част от правото на справедлив съдебен процес правото на всяко лице, обвинено в криминално престъпление да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието (чл. 6, §. 3, б. „с“ ЕКПЧ). Редица международни актове също изтъкват необходимостта от осигуряване на бедните граждани на ефективно осъществяване на правата.⁶ На национално ниво това право е регламентирано като една от хипотезите, предвиждащи задължително участие на защитник – когато обвиняемият не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение, желае да има защитник и интересите на правосъдието изискват това (чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК).

Характер на защитата по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК.

Разглежданата хипотеза за осигуряване участието на защитник в процеса не може да бъде отнесена нито към доброволната защита, която зависи изключително и само от волята на обвиняемия, нито към необходимата защита, при която съответният орган е длъжен служебно, по свой почин да назначи защитник. Този вид защита носи белези и на двата типа защита, тъй като, от една страна, обвиняемият трябва да направи изрично искане за назначаване на защитник, а от друга – при наличието на съответните предпоставки ръководно-решаващият орган е длъжен да назначи служебен защитник.

В наказателнопроцесуалната литература изрично се подчертава, че защитата на бедния обвиняем не се отнася до типичен случай на за-

дължителна защита⁷, като този вид защита се определя като доброволна защита по назначение⁸.

В случаите на абсолютно необходима защита законът регламентира задължителното участие на защитник – адвокат, дори при ясно изразено нежелание на обвиняемия да се ползва от помощта на такъв. При условно необходимата защита законът предвижда задължително участие на защитник, но в случай че обвиняемият заяви изрично, че не желае да има защитник, то отпада необходимостта от назначаване на лице, упражняващо адвокатска професия. За разлика от изброените при хипотезата на чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК желанието на обвиняемия да има защитник представлява задължителен елемент (предпоставка) от фактическия състав за назначаване на защитник.

Считаме, че правилния подход за разбиране същността на този вид защита е двойственият, а именно следва да се разглежда както от позицията на субекта на правото на защита, така и на този, който е длъжен да го осигури. Разгледана на плоскостта на правото на защита на обвиняемия, защитата по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК представлява доброволна защита по назначение, тъй като волята на обвиняемия е въздигната като водеща абсолютна процесуална предпоставка, т.е. ако не бъде поискана от обвиняемия ръководно-решаващият орган не е длъжен да я осигури. От друга страна, анализирана от позицията на органите на досъдебното производство и съда, разглежданата хипотеза представлява основание за задължително участие на защитник, тъй като ако са налице визираните предпоставки, компетентният орган е длъжен да назначи защитник на обвиняемия. В противен случай ще бъде допуснато съществено нарушение на процесуалните правила, което ограничава правото на защита на обвиняемия, със съответните последици от това. Поради това тази защита може да бъде определена и като условно необходима⁹, задължителна¹⁰.

⁵ Вж. т. 7 от уводната част на Препоръка 2013-С378-03, обн. ОВ. бр.378/2013 г.

⁶ Вж.: Резолюция (78)8 на Съвета на Европа за безплатната правна помощ и правни съвети, в точка 1 на приложението, прогласява, че „*никой не трябва да бъде възпрепятстван от икономически пречки да търси или защитава своите права...*”, а в Препоръка № R (93)1 на Комитета на министрите относно ефективния достъп до правосъдие за най-бедните се препоръчва правителствата на държавите-членки „*да улеснят достъпа до законност на най-бедните*”.

⁷ По подробно вж. **Трендафилова, Е.** Защитникът в наказателния процес на Република България. С.: Софи-Р, 1992, с. 51

⁸ **Павлов, С.** Наказателен процес на Народна република България. С.: Наука и изкуство, 1979, с. 141., **Чинова, М.** Досъдебното производство по НПК (теория и практика). С.: Сиела, 2013, с. 203.

⁹ Вж. **Трендафилова, Е.** Промените в НПК от 1999 г.: теоретически положения, законодателни решения, тенденции. С.: Сиела, 2000, с. 272 – авторът сочи, че „*участието на защитник на бедния обвиняем е условно необходимо, както в случаите по чл. 70, ал. 1, т. 4 и т. 5 НПК.*”.

¹⁰ „*Правото на гражданите на адвокатска защита има специална конституционна закрила, като изрично е гарантирано от чл. 30, ал. 4 от Конституцията на РБ. То е съществена и необходима съставна*

Може да се обобщи, че **защитата на бедните обвиняеми е доброволна защита по назначение, която задължава решаващият орган да я осигури**. Тя обезпечава правото на обвиняемия, който желае да има защитник, но не е в състояние да си го позволи, да изисква от органите на досъдебното производство и съда да му назначат такъв, в случай че интересите на правосъдието налагат това. Кумулативното установяване на предпоставките по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК предполага задължително назначаване на служебен защитник.

Възникване на защитата на бедните обвиняеми.

В редица държави задължителната защита първоначално възниква по повод на случаите, когато в резултат на икономическото си състояние обвиняемият не е разполагал с достатъчно финансови средства и не можел сам да си ангажира защитник. Този вид задължителна защита е регламентиран във Франция със закон от 1851 г., в Италия – 1865 г., в Германия – 1877 г., Испания – 1881 г., в Англия – от 1949 г.¹¹ Едва впоследствие се уреждат и други случаи на необходима защита.

За България регламентацията на защитата на бедните обвиняеми е факт от приемането на Закона за углавното съдопроизводство (ЗУС)¹² през 1897 година. В чл. 310 ЗУС е предвидено, че „*по молба на бедни подсъдими, председателят на съда им назначава, до колко е възможно, защитник измежду находящите се при съда адвокати*”. Тази разпоредба – да се назначават защитници на бедните подсъдими, според практиката на ВКС е „*свързана с една от най-ценните и човеколюбиви придобивки в областта на углавния процес: да се дават на подсъдимия всички допустими от закона средства за защита*” (642-924-II)¹³. Осигуряването на правна помощ е било обусловено от изричната воля на обвиняемия, която е следвало своевременно, преди деня на разглеждане на делото, да се обективира в молба до съда. В противен случай *съдът не е бил длъжен да отлага разглеждането и решаването на делото за назначаване на защитник* (49-901-I)¹⁴. Но *неназначаването на защитник на беден и непълнолетен подсъдим, когато той е искал това, повлича отмяна на присъдата* (642-24-I)¹⁵.

част от правото на защита по чл. 15 от НПК и като негова проявна форма е обезпечено от чл. 55, ал. 1 НПК. С оглед диспозитивността на правото на защита, правото на защитник може да не бъде упражнено по усмотрение на обвиняемия (извън предвидените в НПК случаи на задължително участие на защитник), но не може да бъде ограничено или отнето. Р № 9 от 14.04.1998 г. на КС на РБ по конст. д. № 6/98 г. Когато защитата е задължителна, какъвто на основание чл. 70, ал. 1, т. 7 от НПК (отм.), съответно, чл. 94, ал. 1, т. 9 от НПК, обн., ДВ, бр. 86 от 2005 г., в сила от 29 април 2006 г., е и настоящият случай, неучастието на защитник в наказателното производство представлява съществено нарушение на процесуалните правила, дори ако е засегнало само негови отделни стадии, етапи или отделни процесуални действия. Това е така, защото процесуалният закон отдава значение и държи сметка не за продължителността на неучастието на защитника, а за накръпената задължителност на участието. Винаги, а още повече при задължителната защита, вкл. в хипотезите на относително необходимата такава, защитникът следва да получи възможност за реално участие във всеки един момент от процеса, в който това е допустимо. Процесуалните действия, извършени без да е осигурено участието на защитник, могат да бъдат валидирани, само ако бъдат законосъобразно повторени. В хипотезите на задължителна защита неучастието на процесуален представител на подсъдимия в наказателното производство е абсолютен повод за отмяна на присъдата и връщане на делото в стадия, в който е допуснато нарушението. Р № 371 от 20.04.2007 г. на ВКС по н. д. № 42/2007 г., III н. о., Р № 523 от 11.12.2009 г. на ВКС по н. д. № 549/2009 г., III н. о., Р № 18 от 25.01.2010 г. на ВКС по н. д. № 651/2009 г., II н. о. и др.” – Решение № 77 от 02.06.2014 г. по н. д. № 17/2014 г., н. к., II н. о. на ВКС.

¹¹ Вж. **Трендафилова, Е.** Защитникът в ..., С., 1992, с. 50; **Трендафилова, Е.** Промените в НПК от 1999 г.: теоретически положения, законодателни решения, тенденции. С: Сиела, 2000, с. 271.

¹² ЗУС, утвърден с Указ от 03.04.1897 г., в сила от 01.07.1897 г. С § 8 от Наредба-закон за изменение и допълнение на ЗУС, обн., ДВ, бр. 182 от 12.11.1934 г., терминът „углавен” е заменен с „наказателен” и наименованието на процесуалния закон е изменено на Закон за наказателното съдопроизводство (ЗНС).

¹³ По подробно вж. **Моллов, Вл., Н. Саранов.** Закон за углавното съдопроизводство, заедно с всичките му стари и нови текстове и разясненията и тълкуванията от Върховния касационен съд. С.: Кооперативна печатница „Франклин“, 1927 с. 177–178.

¹⁴ **Моллов, Вл., Н. Саранов.** Закон за углавното ..., с. 178. В обратен смисъл е решение – 22-898-II, според което „*молба за защитник, заявена даже и в самото съдебно заседание, назначено за разглеждане на делото, не може да бъде оставена без уважение по укъснителност, защото тая молба законът не ограничава с никакъв срок, и до като делото още не е разгледано, никаква укъснителност за назначение на защитник на съществува*” (пак там, с. 178).

¹⁵ Вж. **Тодоров, Ив.** Наказателно съдопроизводство (Касационна практика 1897-1941 г., библиография). Русе, Печатница „Димитър Петров”, 1941 г., с. 58.

Тези правила са прилагани до окончателната отмяна на първия наказателнопроцесуален закон на Третата българска държава. В НПК от 1952 г.¹⁶ не се предвиждала възможност за назначаване на служебен защитник на подобно основание.

Правото на достъп до адвокат за финансово затруднените обвиняеми е възстановено в националното ни законодателство с измененията в НПК от 1974 г.¹⁷, извършени през 1999 г.¹⁸ Години преди законодателната промяна в наказателнопроцесуалната литература е поставен въпросът за предвиждане на законова възможност за назначаване на безплатен защитник на социално слабите, неимотните, бедните граждани¹⁹.

Въпреки че от 1992 г. ЕКПЧ е в сила за Република България и на основание чл. 5, ал. 4 КРБ е част от вътрешното право на страната, като освен това има предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които ѝ противоречат, правоприлагащите органи в наказателния процес не осигуряваха участие на защитник на бедните обвиняеми. Поради това бездействие от страна на съдилищата Върховният съд (ВС) се произнесе като указа, че „всяко лице, обвинено

в престъпление, има право, ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието”²⁰. С цитираното решение бяха дадени насоки относно предпоставките, които следва да са налице, за да се назначи защитник на нуждаещия се обвиняем²¹. С въведеното през 1999 г. основание за задължителна защита бе изпълнен ангажиментът на българската държава относно осигуряването на законова възможност за безплатна правна помощ по наказателни дела на обвиняемите в имуществено затруднение. В действащия НПК разпоредбата, предвиждаща правото на служебна защита на бедни обвиняеми, има идентично съдържание с прилаганата до 29.04.2006 г., поради което е относима формираната по въпроса съдебна практика. За правилното разбиране на проблема е необходимо да се изследва и юриспруденцията на ЕСПЧ във връзка с приложението на чл. 6, § 3, б. “с” ЕКПЧ.

Условия за назначаване на защитник по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК²².

При конституирането на служебен защитник при разглежданата хипотеза ръководно-реша-

¹⁶ Обн., Известия, бр. 11 от 05.02.1952 г.

¹⁷ Обн., ДВ, бр. 89 от 15.11.1974 г., в сила от 01.03.1975 г.

¹⁸ ЗИДНПК, ДВ, бр. 70/1999 г. в сила от 01.01.2000 г. С тази законодателна промяна чл. 70, ал. 1 бе допълнен с нова т. 7: „*обвиняемият не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение, желае да има защитник и интересите на правосъдието изискват това.*”. Дотогава регламентът на процесуалния закон не бе синхронизиран с изискванията на чл. 6, § 3, б. „с” ЕКПЧ.

¹⁹ В този смисъл вж. **Трендафилова, Е.** Защитникът в ..., с. 48 – 55.

²⁰ Решение № 479 от 08.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г., I н. о. на ВС.

²¹ „**Първо**, обвиняемият да е социално слаб и по-точно да не разполага със средства за заплащане на адвокат. Съдебната практика в страните, в които е регламентиран този случай на назначаване на служебен защитник, е изработила критерии за преценяване бедността на обвиняемия: а) отчита се конкретната възможност на обвиняемия да заплати на защитник (налични доходи, спестявания) в дадения момент, а не изобицо имущественото му състояние или потенциалните възможности; б) при това не се вземат предвид доходите на съпруга и роднините на обвиняемия; в) за целта обвиняемият попълва декларация за имущественото си състояние и др.; **Второ**, за да бъде назначен безплатен защитник, е необходимо обвиняемият да е направил изрично искане. Едва след като обвиняемият прояви инициатива и изрази волята си за назначаване на защитник, за съответния процесуален орган (следовател, прокурор, съд) възниква задължението да направи това; **Трето**, интересите на правосъдието трябва да изискват назначаването на безплатен защитник. От тази гледна точка участието на защитник е задължително, когато например: обвинението е за тежко престъпление, за което законът предвижда по-строго наказание; конкретното престъпление съставлява фактическа сложност и за разкриване на обективната истина по делото са нужни и професионалните умения на защитника; повдигнатото обвинение поставя принципни правни въпроси и др.” – Решение № 479 от 08.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г., I н. о. на ВС

²² ВКС е имал повод да подчертае, че „*Правото на подсъдимото лице да поиска служебна защита по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК поражда задължение за осигуряването ѝ от страна на органа по ръководство и решаване на делото в съответния процесуален стадий само при кумулативното присъствие на три предпоставки: подсъдимото лице да желае да има защитник, да не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение и интересите на правосъдието да изискват това. Отсъствието на която и да е от трите предпоставки не поражда правните последици за задължителна защита.*”, Решение № 320 от 19.08.2011 г. по н. д. № 1640/2011 г., н. к., III н. о. на ВКС.

ващият орган следва да установи кумулативното наличие на три елемента. Правото на служебна защита по цитираната норма предполага да е налице **желанието на обвиняемия да има защитник**. В случай че липсва такова, то отпада необходимостта от изследване на останалите две задължителни условия. Следващата предпоставка може да бъде определена като отрицателна, тъй като предполага **обвиняемият да няма достатъчно средства** да си плати за правна помощ, т.е. да не разполага с възможност да упълномощи защитник по реда на доброволната защита. Последната предпоставка изисква служебната защита да се осигури само когато **интересите на правосъдието изискват това**.

а) Установяването на първия елемент от фактическия състав на разглежданата хипотеза не създава особени затруднения в практиката. Във връзка със заявлението на обвиняемия, че желае да има защитник е необходимо да се акцентира на задължението на органите на досъдебното производство и съда своевременно и в детайли да съобщават правата на гражданите в наказателния процес и да осигуряват възможност те да бъдат упражнени. Не е достатъчно да обвиняемият да бъде уведомен, че има право на защитник, а следва да му бъде разяснено правото да му бъде назначен служебен, в случай че няма възможност да ангажира адвокат по свой избор и интересите на правосъдието изискват това. Съгласно чл. 5 от Препоръка на Комисията от 27 ноември 2013 година относно правото на правна помощ за заподозрените или обвиняемите в наказателното производство (Препоръка 2013-С 378-03) следва да бъдат взети всички необходими мерки, за да може съответната информация за

правната помощ в наказателното производство да бъде лесно достъпна и разбираема, включително информацията за това как и къде се подава молба за предоставяне на такава помощ, прозрачни критерии относно това при какви условия дадено лице има право да получи правна помощ, както и информация относно възможностите за подаване на жалба в случай на отказ на достъп до правна помощ. Наред с това обаче правото по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК зависи от волята на обвиняемия, поради което не се прилага служебно от органите на досъдебното производство и съда, както при останалите основания за назначаване на служебен защитник²³.

б) Както НПК, така и ЕКПЧ не съдържат дефиниция на „достатъчно средства“, като наред с това липсва тълкувателна практика, от която да се извеждат параметри за размерът или видът на личните средства, които могат да се вземат предвид при преценката дали да се осигури служебна защита. Липсата на средства се констатира въз основа на събраните доказателства за имуществото на обвиняемия. При провеждане на наказателния процес с оглед установяване на обстоятелствата от предмета на доказване по чл. 102, т. 3 НПК обвиняемият винаги попълва и декларация за семейното и имущественото си състояние. В литературата се изказва становище, че за невярно деклариране на тези обстоятелства обвиняемият не носи наказателна отговорност по чл. 313 НК. *Това писмено деклариране е равнозначно на „обяснения“ на обвиняем, затова той нито е длъжен да подпише такава декларация, нито носи наказателна отговорност за деклариране на неверни данни*²⁴.

²³ „След като на подсъдимия е осигурено достатъчно време да си потърси и упълномощи защитник по свой избор и да подготви защитата си, и същият не е направил нито изрично искане за повторно отлагане на делото поради липсата на защитник, нито искане за назначаване на служебен защитник, Върховният касационен съд намира, че първоинстанционният съд не е имал основание да констатира хипотезата по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК на задължително участие на защитник. Респективно, съдът не е бил длъжен да назначи служебен защитник.“ (Решение № 508 от 30.01.2012 г. по н.д. № 2373/2011 г., н.к., П.н.о. НА ВКС); „...съдът не е длъжен да осигури защитник на подсъдимия, ако той не е направил искане за това. Едва след изричното му изявление за съда възниква задължението да назначи защитник на подсъдимия по съответния ред и то при преценката дали са налице и трите предпоставки едновременно. Вън от това дори да е имало участие на служебен защитник, назначен при условията на чл. 70, ал. 3 НПК, в някой от предходните стадии на наказателното производство, това не задължава последващата съдебна инстанция да прилага автоматично тази разпоредба, без да има искане от негова страна. Правото по чл. 70, ал. 1, т. 7 НПК се упражнява от подсъдимия (обвиняемия), то не се прилага служебно от съда, както е при другите основания по чл. 70, ал. 1 НПК“ (Решение № 415 от 10.10.2002 г. по н.д. № 301/2002 г., П.н.о. на ВКС).

²⁴ **Вж. Чинова, М.** Досъдебното производство по НПК (теория и практика). С.: Сиела, 2013, с. 204–205. В цитираното съчинение се изтъква, че обвиняемият „няма тежест на доказване, а и твърди съществуването на отрицателен факт, че не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение. За това съответните държавни органи трябва служебно да докажат, като изискат или укажат на обвиняемия да представи автентични документи от съответните компетентни органи и служби за притежаваните от него моторни

Съгласно практиката на ЕСПЧ, когато се иска назначаване на защитник на основание чл. 6, § 3, б. „с“ ЕКПЧ тежестта е върху обвиняемия да докаже, че няма „достатъчно средства“. Изискванията към доказването на тази предпоставка обаче не са високи.²⁵ В решението по делото *Rakelly v Germany (1983)* ЕСПЧ е отхвърлил като неоснователни доводите на правителството за липса на необходимост от назначаване на защитник, защото самият обвиняем твърдял пред националния съд, че разполага с добър доход в страната и притежава фирма в друга държава, като е приел за несъстоятелни и общите твърдения, че нелегалната търговия с наркотици е източник на достатъчни доходи. Според ЕСПЧ меродавно за липсата на средства е обстоятелството, че обвиняемият дълго време е бил задържан (две години), през които не е извършвал никоя от сочените дейности и не е реализирал доход, както и че в касационната инстанция защитникът му е искал да представи удостоверение за бедност, което не е било допуснато. Подобна преценка е направена при разглеждане на делото *Viba v Greece (2000)*, по което ЕСПЧ е съобразил, че жалбоподателят е нелегален имигрант в страната и до задържането бил на временна неквалифицирана работа, като у него е била намерена малка сума пари, която освен това е била конфискувана. Сходен подход на изследване възможностите на обвиняемия да заплати за адвокатска помощ, е възприет и в националната практика²⁶. ВКС е имал повод да се произнесе относно начина на установяване на имущественото състояние на об-

виняемия като е посочил, че „искането на подсъдимия за назначаване на служебен защитник по чл. 70, ал. 1, т. 7 НПК следва да бъде подкрепено с писмени доказателства само по указание на съда, когато от данните по делото имотното му състояние не е изяснено“²⁷. Друг е въпросът, че е трудна преценката доколко твърдяното състояние на невъзможност да се заплати адвокатско възнаграждение отговаря на истината. Това означава, че винаги, когато обвиняем се позовава на тази правна норма за осигуряване на защита следва да се съберат достатъчно доказателства, от които да може да се направи извод, че лицето не разполага с достатъчно средства за заплащане на адвокат. За правилността на окончателното заключение решаващият орган следва да отчита конкретната възможност на обвиняемия да заплати на защитник с налични доходи, спестявания в дадения момент, а не да се има предвид неговото имуществено състояние изобщо, включително и бъдещото такова, като не се следва да се вземат предвид доходите на съпруга и роднините му.²⁸

В Препоръка 2013-С 378-03 изрично се сочи, че когато при преценката за правото на правна помощ се прилага изискване за липса на достатъчно финансови средства („проверка за наличието на средства“), то *преценката за икономическото състояние на молителя следва да се извършва въз основа на обективни фактори като доходи, имущество, семейно положение, стандарт на живот и разходи за адвокат, който би осъществявал защитата* (Раздел II, чл. 6)²⁹.

превозни средства и недвижими имоти, както и за получаваните от него и семейството му доходи. В противен случай може да се стигне до назначаване на защитник на всеки обвиняем, независимо дали притежава, или не необходимите средства, за да заплати хонорара на свободно избран от него адвокат“.

²⁵ Не е необходимо обаче обвиняемият да докаже това „извън всякакво разумно съмнение“ – достатъчно е да има „някак индикации“, че това е така, Вж. **Бейтс, Е., К. Бъкли, М. О’Бойл, К. Уорбрик, Д. Харис**, Право на Европейската конвенция за правата на човека, С.: Сиела, 2015, с. 571.

²⁶ В Решение № 453 от 21.12.2011 г. по н. д. № 2288/2011 г., н. к., II н. о. ВКС е имал повод да постанови: „Съдебният състав правилно отказал да удовлетвори искането, тъй като несъзрял останалите процесуални предпоставки за това. Желанието на подсъдимия за служебна защита само по себе си е недостатъчно, за да възникне позитивен ангажимент на съда. Необходими са данни, че той не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение и преценка на съда, че интересите на правосъдието изискват участието на защитник. Подсъдимият заявил, че не разполага със средства, но изтъкнал, че ходи на работа и получава възнаграждение...“

²⁷ Решение № 509 от 14.11.2001 г. по н. д. № 463/2001 г., II н. о. на ВКС, в което е подчертано, че „Ако за съда е съществувало съмнение относно материалното му състояние е бил длъжен да му укаже да представи необходимите доказателства, а не да отхвърля молбата му. Като не е изпълнил това си задължение съдът съществено е ограничил правото му на защита“.

²⁸ В този смисъл вж. Решение № 479 от 08.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г., I н. о. на ВС.

²⁹ Правилата на цитираната препоръка предвиждат, че когато става дума за правна помощ за дете, следва да се вземе предвид личното имущество на детето, а не това на неговите родители или на носителя на родителската отговорност. Това положение е неотнормисимо за националната ни уредба, тъй като за непълнолетния обвиняем законът предвижда абсолютно задължителна защита (чл. 94, ал. 1, т. 1 НПК).

в) По отношение на последната предпоставка по чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК – интересите на правосъдието да изискват участието на защитник, липсва дефинитивна национална практика, поради което отправните точки за правилното приложение на закона отново е необходимо да се търсят в юриспруденцията на ЕСПЧ. В цитираната препоръка 2013-С 378-03 е изтъкнато, че когато правната помощ се допуска в зависимост от интереса на правосъдието („проверка за основателност“), това следва да включва оценка на сложността на казуса, социалното и личното положение на обвиняемия, тежестта на престъплението и строгостта на евентуалната присъда, която може да бъде наложена, като следва да бъдат взети предвид всички релевантни обстоятелства (чл. Раздел II, чл. 11).

Европейският съд установява няколко критерия, които са от значение при преценката дали „интересите на правосъдието“ изискват служебна защита. Първо, **критерият сериозност на престъплението и евентуалното наказание** което може да бъде наложено в случай на постановена осъдителна присъда. ЕСПЧ приема, че когато има „риск от лишаване от свобода, интересите на правосъдието по принцип изискват процесуално представителство“³⁰. В националната практика се срещат решения в противен сми-

съл, при които решаващият състав приема, че *независимо от тежестта на наказанието, предвиждащо лишаване от свобода от три до петнадесет години, делото не се отличава с фактическа или правна сложност, изключващи пълноценността на личната защита на подсъдимия* (Решение № 453 от 21.12.2011 г. по н. д. № 2288/2011 г., н. к., II н. о. ВКС).

Следващият критерий, който обосновава извод, че „интересите на правосъдието“ изискват участие на защитник, е **сложност на делото от правна или фактическа страна**, т.е. сложност на фактите и на приложимото право³¹. От практиката на ВКС се установява, че интересите на правосъдието изискват назначаването на служебен защитник при сложност на делото от правна и фактическа страна например когато характера и тежестта на обвиненията са едновременно за усложнена престъпна дейност и за съвкупност от престъпления³².

На трето място, трябва да се вземе предвид доколко обвиняемият ще допринесе за защитата си, ако я осъществява сам, т.е. критерият е **способността на конкретния обвиняем да представи тезата си**.³³ ЕСПЧ е приел, че „процесуално представителство може да е необходимо в „интерес на правосъдието“, когато *слушът на жалбоподателя е влошен и той не*

³⁰ *Benham v UK (1996)*. В решението си по делото *Quaranta v Switzerland (1991)* ЕСПЧ сочи, „че „самият факт“, че евентуалното наказание за престъпления във връзка с наркотици е било три години лишаване от свобода, е означавал, че осигуряването на служебна защита е било необходимо“. Т.е. в цитираното решение съдът акцентира на предвиденото, а не вероятното наказание. В друго свое решение съдът подчертава, че „интересите на правосъдието“ не изискват служебна защита, тъй като максималното възможно наказание не е било лишаване от свобода, а глоба в малък размер (5000 франка), и процедурата била „проста“ – *Gutfreund v France (2003)*; По делото *Biba v Greece (2000)* при преценката дали интересите на правосъдието са изисквали жалбоподателят да ползва правна помощ за касационно обжалване на присъдата си, „Съдът взема предвид тежестта на престъплението (умишлено убийство по особено жесток начин) и строгостта на наложеното наказание (доживотен затвор), съчетани със сложността на касационното производство и с факта, че жалбоподателят – чужденец, който не знае гръцки език и не познава правната система в Гърция, не е бил в състояние сам да изготви в десетдневния срок от произнасянето на апелативния съд един толкова специфичен правен акт, какъвто е касационната жалба“.

³¹ „В практиката си Съдът е приемал, че естеството на повдигнатото обвинение, необходимостта от излагане на подходящи съображения по сложни правни въпроси или сложността на касационната процедура могат да налагат от гледна точка на „интересите на правосъдието“ отпускането на правна помощ. Има обаче едно първостепенно, неотменимо изискване на „интересите на правосъдието“, което трябва да се съблюдава във всеки конкретен случай. Това е изискването за справедливо производство пред съдилищата, което наред с другите задължения, налага на държавните власти да предоставят на обвиняемия в престъпление лице реална възможност да се защитава по време на целия процес. В контекста на касационното производство това означава, че властите трябва да предоставят на подсъдимия възможността да отнесе делото си пред касационния съд по един конкретен и ефективен начин.“ – *R.D. v Poldnd (2001)*.

³² Вж. Решение № 196 от 22.05.2013 г. по н. д. № 569/2013 г., н. к., III н. о. на ВКС.

³³ По подробно за разглежданите критерии вж. Бейтс, Е., К. Бъкли, М. О’Бойл, К. Уорбрик, Д. Харис. Право на Европейската конвенция за правата на човека. С.: Сиела, 2015, с. 572 – 573.

може да следи процеса”.³⁴ По отношение на личността на подсъдимия в решението по делото *Quaranta v Switzerland (1991)* като фактически основания за осигуряване на безплатна адвокатска помощ са отчетени неравностойното социално положение, чуждестранният произход, младежката възраст, липсата на квалификация и предходните осъждания³⁵.

ВКС е имал повод да се произнесе относно предпоставките за назначаване на служебен защитник във връзка с решение на ЕСПЧ (*Ц. Ц. срещу България*), довело до отправяне на искане от Главния прокурор за възобновяване на наказателно дело.³⁶ ЕСПЧ е приел, че като е отказал на подсъдимия да му осигури служебен защитник, Върховният касационен съд е допуснал нарушение на чл. 6 § 1 и § 3 б. „с” на ЕКПЧ. В мотивите си е изтъкнал, че съдът не е изследвал въпроса за невъзможността на подсъдимия да си ангажира сам защитник, а се е ограничил в обосноваването на отказа си до общото изявление, че не са били налице предпоставките на чл. 70 НПК (отм.). В същото време са съществували ясни индикации, че жалбоподателят не е разполагал с достатъчно средства да ангажира сам защитник – назначаван му е бил такъв пред окръжния съд, а интересите на правосъдието – тежестта на наложената му санкция, сложността на касационното производство, фактът, че сам е изготвил касационната си жалба, чиито доводи е следвало да се доразвият от квалифициран адвокат, са налагали осигуряването на такъв. В решението си във връзка с процедурата по възобновяване ВКС е изтъкнал, че *разпоредбата на чл. 6, § 3 б. „с” от Конвенцията поставя ползването на правото, което гарантира „правото на безплатна правна помощ”, в зависимост от две условия – 1) лицето, обвинено в извършването на престъпление да не разполага с достатъчно средства и 2) интересите на правосъдието да изискват предоставянето на безплатна правна помощ. Докато първото условие е установимо*

*и доказуемо обикновено от заинтересуваната да получи безплатна правна помощ страна, то второто до голяма степен зависи от конкретните обстоятелства и трябва да бъде преценявано от компетентните национални органи, а тяхната преценка подлежи на контрол от органите на Конвенцията.*³⁷

Ето защо, когато отказва назначаването на защитник при направено искане за това на основание чл. 94, ал. 1, т. 9 от НПК, ръководно-решаващият орган винаги трябва да изложи изрични мотиви защо намира, че не са налице предпоставките за осигуряване на служебен защитник, а именно: да аргументира, че обвиняемият има възможност да упълномощи адвокат по свой избор и/или че интересите на правосъдието не изискват задължителна защита в конкретния случай, като обоснове това с тежестта на престъплението и на предвиденото наказание, сложността на делото и личността на обвиняемия³⁸. Изясняването на всяка една от тези предпоставки изисква конкретна преценка на съответните факти и обстоятелства по делото. Единствено по този начин се осигурява възможност на обвиняемия да представи доказателства за своите искания за назначаване на защитник или съответно да вземе други мерки за организирането на своята защита³⁹.

Заплащане на разносните за служебен защитник, назначен на основание чл. 94, ал. 1, т. 9 НПК.

Важен въпрос, свързан с осигуряване правото на защитник на финансово затруднен обвиняем, е **заплащането на разносните** за служебно назначения адвокат. Поради натрупаната противоречива практика във връзка с възлагане на разносните по наказателни дела бе прието Тълкувателно решение № 4 от 2010 г. на ОСНК на ВКС, с което се уеднакви приложението на чл. 189, ал. 3 НПК. Върховният касационен съд постанови, че подсъдимият, който е признат за виновен, на основание чл. 189, ал. 3 НПК следва да заплати

³⁴ *Timergaliyev v Russia (2008)*.

³⁵ „...млад пълнолетен чужденец с трудно минало, без реално професионално образование и с дълго криминално досие... Следователно...неговото лично явяване без помощта на адвокат пред съдия-следователя и след това пред наказателния съд не му е позволило да представи тезата си по подходящ начин.” – *Quaranta v Switzerland (1991)*.

³⁶ Решение № 485 от 27.10.2010 г. по н.д. № 486/2010 г., н.к., III н.о. на ВКС – цитираното дело е образувано във връзка с дело “Ц. Ц. срещу България”, по което ЕСПЧ е постановил решение, с което са установени нарушения на чл. 6, § 1 и § 3, б. “b” и “с”, както и нарушение на чл. 4 от Протокол № 7 към ЕКПЧ.

³⁷ Вж. последно цитираното решение.

³⁸ „Липсата на съображения относно отказа на съда да назначи служебна защита по чл. 70, ал. 1, т. 7 НПК е съществено процесуално нарушение” – Решение № 231 от 24.04.2002 г. по н.д. № 111/2002 г., II н.о. на ВКС.

³⁹ В този смисъл Решение № 485 от 27.10.2010 г. по н.д. № 486/2010 г., н.к., III н.о. на ВКС

адвокатско възнаграждение на служебния защитник в полза на Националното бюро за правна помощ във **всички случаи на задължителна защита**. Тълкувателният акт е в унисон и с практиката на Европейския съд по правата на човека, съгласно която „...разпореждането за възстановяване на разноските не е несъвместимо с чл. 6, т.3, б. „с“ ЕКПЧ...”⁴⁰. Въпреки това резонни са становищата, обективирани в особените мнения към цитираното тълкувателно решение, съгласно които, когато защитата е условно задължителна или се базира на социални аргументи с оглед равен достъп до правосъдие, ако се приеме тезата, че след постановяване на осъдителен съдебен акт срещу лицата, следва и осъждане за разноските за служебен защитник, най-малко може да се влезе в пряко противоречие с разпоредбата на чл. 6 ЕКПЧ за честен и справедлив процес. Това положение може да доведе дотам, че обвиняемите да обмислят възможността дали да пожелаят назначаване на служебен защитник, изправени пред опасността да дължат пари, ако бъдат осъдени.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Бейтс, Е., К. Бъкли, М. О'Бойл, К. Уорбрик, Д. Харис. Право на Европейската конвенция за правата на човека. С.: Сиела, 2015. // **Beyts, E., K. Bakli, M. O'Boyl, K. Uorbrik, D. Haris,** Pravo na Evropeyskata konventsia za pravata na choveka, S.: Siela, 2015.

Моллов, Вл., Н. Саранов. Закон за углавното съдопроизводство, заедно с всичките му стари и нови текстове и разясненията и тълкуванията от Върховния касационен съд. С.: Кооперативна печатница „Франклин“, 1927. // **Mollov, Vl., N. Saranov.** Zakon za uglavnoto sadoproizvodstvo, zaedno s vsichkite mu stari i novi tekstove i razyasneniyata i talkuvaniyata ot Varhovniya kasatsionen sad. S.: Kooperativna pechatnitsa „Franklin“, 1927.

Павлов, С. Наказателен процес на Народна Република България. С.: Наука и изкуство, 1979. // **Pavlov, S.** Nakazatelen protses na Narodna Republika Balgariya. S.: Nauka i izkustvo, 1979.

Считаме за правилна изложената в особените мнения теза, че по този начин е застрашен принципът за равен достъп до правосъдие, който се съдържа в понятието за честен и справедлив процес⁴¹. Поради това намираме за уместно да бъде изменена уредбата относно възлагане на разноските по наказателни дела като текстът на чл. 189, ал. 3 НПК добие следния вид: „Когато подсъдимият бъде признат за виновен, съдът го осъжда да заплати разноските по делото, включително адвокатското възнаграждение и другите разноски за служебно назначения защитник, **освен при назначаване на основание чл. 94, ал. 1, т. 9**, както и разноските, направени от частния обвинител и гражданския ищец, ако са направили такова искане. Когато осъдените са няколко, съдът определя частта, която всеки от тях трябва да заплати.” По този начин ще се осигури правото на равен достъп до правосъдие на финансово затруднените обвиняеми.

Тодоров, Ив. Наказателно съдопроизводство (Касационна практика 1897-1941 г., библиография). Русе, Печатница „Димитър Петров“, 1941. // **Todorov, Iv.** Nakazatelno sadoproizvodstvo (Kasatsionna praktika 1897-1941 g., bibliografiya). Ruse, Pechatnitsa „Dimitar Petrov“, 1941.

Трендафилова, Е. Защитникът в наказателния процес на Република България. С.: Софи-Р, 1992. // **Trendafilova, E.** Zashitnikat v nakazatelniya protses na Republika Balgariya. S.: „Sofi-R“, 1992.

Трендафилова, Е. Промените в НПК от 1999 г.: теоретически положения, законодателни решения, тенденции. С.: Сиела, 2000. // **Trendafilova, E.** Promenite v NPK ot 1999 g.: teoreticheski polozheniya, zakonodatelni resheniya, tendentsii. S.: Siela, 2000.

Чинова, М. Досъдебното производство по НПК (теория и практика). С.: Сиела, 2013. // **Chinova, M.** Dosadebnoto proizvodstvo po NPK (teoriya i praktika). S.: Siela, 2013.

⁴⁰ *Croissant v. Germany, 13611/88, 25 септември 1992 г.*, цитирано и в Тълкувателно решение № 4 от 19.02.2010 г. на ОСНК на ВКС, постановено по тълк. дело № 4/2009 г.

⁴¹ Комисията по правата на човека приема, че за разлика от забраната да се изисква от обвиняемия след осъждането да плати разходите за преводач, служебната защита по § 6 З, б. „с“ е поставено в зависимост от финансовите възможности на обвиняемия. „*Въпреки това възможността обвиняемият да трябва да възстанови разходите за служебна защита, както е потвърдено по делото Luedicke (Luedicke, Belcaset and Koz v Germany (1978)), го е накарала да се защитава лично и да не кандидатства за такава помощ по дело, по което процесуалното представителство е цяло да бъде в интерес на провеждането на един справедлив процес и следователно в интерес на обекта и целите на Конвенцията*” – **Бейтс, Е., К. Бъкли, М. О'Бойл, К. Уорбрик, Д. Харис.** Право на Европейската конвенция за правата на човека. С.: Сиела, 2015, с. 572.